

२९ गाथिनो विश्वामित्रः। अग्निः, ५ ऋत्विजो वा। त्रिष्टुप्, १,४,१०,१२ अनुष्टुप्, ६,११,१४,१५ जगती।

अस्तीदमधिमन्थनमस्ति प्रजननं कृतम्।

एतां विशपत्नीमा भराग्निं मन्थाम पूर्वथा ॥ ३.०२९.०१

इदम्। अधिमन्थनम्- अग्निमन्थनम्। आधिभौतिकेऽरणिमन्थनम्। आध्यात्मिके तु सत्क्रतुवृद्धयर्थं चित्तमन्थनम्। अस्ति- भवति। कृतम्- कृता। प्रजननम्- अग्नैरुत्पत्तिः। चित्तात्क्रतोरुत्पत्तिः। अस्ति। एताम्- इमाम्। विशपत्नीम्- प्रजापालयित्रीमरणं क्रतूपलब्धिस्थानभूतां भावनाम्। आ भर- आहर। पूर्वथा- पूर्ववत्। अग्निम्। मन्थाम- मन्थनं कुर्मः ॥१॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुधितो गर्भिणीषु।

दिवेदिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ ३.०२९.०२

अरण्योः- भौमप्रतीकयोरुपर्यधस्थयोः साधनयोररण्योः। निहितः- अन्तर्हितः। प्रकृत्यन्तर्निहित इत्याध्यात्मिके। जातवेदाः- जातविद्योऽग्निः क्रतुमयः। गर्भिणीषु- गर्भवतीषु नारीषु। गर्भः। इव। सुधितः- सुष्ठु धृतः। दिवेदिवे- प्रतिदिनम्। जागृवद्भिः- जागरणशीलैः। हविष्मद्भिः- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहविर्युक्तैः। मनुष्येभिः- मनुष्यैः। ईड्यः- स्तुत्यः। अग्निः- पावकः सत्क्रतुर्भवति ॥२॥

उत्तानायामव भरा चिकित्वान्सद्यः प्रवीता वृषणं जजान।

अरुषस्तूपो रुशदस्य पाज इळायास्पुत्रो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३.०२९.०३

चिकित्वान्- विद्वान् सन्। उत्तानायाम्- उत्थितायां भावनायाम्। अव भर- सत्क्रतुमाहर। सद्यः- क्षणेन। प्रवीता- प्रकर्षेण व्याप्ताऽदितिः। वृषणम्- वर्षकं क्रतुम्। जजान- ससर्ज। अरुषस्तूपः- दीप्तस्तम्भः। अस्य- एतस्याग्नेः। पाजः- बलम्। रुशत्- ज्वलति। इळायास्पुत्रः- मन्त्रजः। वयुने- उपासकस्य ज्ञाने। अजनिष्ट- अजनि ॥३॥

इळायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि।

जातवेदो नि धीमह्यग्रे हव्याय वोळ्हवे ॥ ३.०२९.०४

अग्रे- सत्क्रतो । पृथिव्या नाभा- भूनाभ्यां यज्ञसदने । अधि । इळायाः पदे- मन्त्रपदे । वयम् । हव्याय
वोळ्हवे- हव्यधारणाय । जातवेदः- जातप्रज्ञ । नि धीमहि- स्थापयामः ॥४॥

मन्थता नरः कविमद्वयन्तं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकम्।

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुशेवम् ॥ ३.०२९.०५

नरः- नेतारः । अद्वयन्तम्- अद्वैतम् । प्रचेतसम्- प्रकर्षचेतनवन्तम् । अमृतम्- अमृतस्वरूपम् ।
सुप्रतीकम्- शोभनप्रकाशम् । कविम्- क्रान्तदर्शिनम् । मन्थत- मन्थनं कुरुत । यज्ञस्य-
सङ्गतिकरणस्य । केतुम्- प्रज्ञापकम् । प्रथमम्- मुख्यम् । पुरस्तात् । सुशेवम्- सुखकरम् । अग्निम् ।
नरः- हे नेतारः । जनयत ॥५॥

यदी मन्थन्ति बाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरुषो वनेष्वा।

चित्रो न यामन्नश्विनोरनिवृतः परि वृणक्त्यश्मनस्तृणा दहन् ॥ ३.०२९.०६

यदि- यदा । बाहुभिः- बाहूपलक्षितशोभनकर्माभिः । मन्थन्ति- उपासका मथनं कुर्वन्ति । तदा । वि
रोचते- प्रकाशते । अश्वो न वाजी- गतिमांस्तुरग इव । वनेषु- अरण्येषु भौमभोगेष्वित्याध्यात्मिके ।
अरुषः- ज्वलन् सरति । अश्विनोः- प्राणेशयोः । यामन्- मार्गे । न- सम्प्रति । चित्रः- विचित्रः ।
अनिवृतः- अप्रतिबद्धगमनः । अश्मनः- उपलान् । तदुपलक्षितजडान् । तृणा- तृणानि ।
भौमभोगान् । दहन्- भस्म कुर्वन् । परि वृणक्ति- त्यजति ॥६॥

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः।

यं देवास ईड्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ ३.०२९.०७

अग्निः । जातः- उद्भूतः सन् । चिकितानः- विद्वान् सन् । रोचते- प्रकाशते । वाजी- सद्गतिमान् ।
विप्रः- मेधावी । कविशस्तः- क्रान्तदर्शिस्तुतः । सुदानुः- शोभनदायकः । यम् । देवासः- देवाः ।
ईड्यम्- स्तुत्यम् । विश्वविदम्- सर्वज्ञम् । हव्यवाहम्- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यवाहकम् ।
अध्वरेषु- ध्वररहितकर्मसु । अदधुः- धृतवन्तः ॥७॥

सीद होतः स्व उं लोके चिकित्वान्सादयां यज्ञं सुकृतस्य योनौ ।

देवावीर्देवान्हविषा यजास्यग्ने बृहद्यजमाने वयौ धाः ॥ ३.०२९.०८

होतः- देवाह्वातः । चिकित्वान्- विद्वान् सन् । स्वे लोके- स्वसदने । सीद- निषीद । सुकृतस्य
योनौ- पुण्यसदने । यज्ञम् । सादय- स्थापय । देवावीः- देवरक्षकः । देवान् । हविषा- हव्येन ।
यजासि- यजसे । अग्ने । यजमाने- उपासके । बृहत्- महत् । वयः- हव्यम् । धाः- धारय ॥८॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽस्त्रेधन्त इतन वाजमच्छ ।

अयमग्निः पृतनाषाट् सुवीरो येन देवासो असहन्त दस्यून् ॥ ३.०२९.०९

वृषणम्- वर्षकम् । धूमम् । कृणोत- कुरुत । अग्निहोत्रधूमो हि वृष्टिकारणमिति कारणेन धूमो वृषण
इत्युच्यते । सखायः- हे सुहृदः । अस्त्रेधन्तः- अक्षीणाः सन्तः । वाजम्- अन्नम् । अच्छ-
अभिलक्ष्य । इतन- प्राप्तुत । अयम्- एषः । अग्निः । पृतनाषाट्- शत्रुसहनशीलः । सुवीरः-
शोभनवीर्यसम्पन्नः । येन । देवासः- देवाः । दस्यून्- चौर्यभावनाप्रतीकान् शत्रून् । असहन्त-
प्रसहन्ते ॥९॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन्नग्न आ सीदाथा नो वर्धया गिरः ॥ ३.०२९.१०

अयम्- एषः । ते- तव । ऋत्वियः- ऋतुजः । योनिः- मूलः । यतः- यस्मात् । जातः- उद्भूतः ।
अरोचथाः- प्रकाशसे । तम् । जानन् । अग्ने । आ सीद- निषीद । अथ- अनन्तरम् । नः-
अस्माकम् । गिरः- मन्त्रान् । वर्धय ॥१० ॥

तनूनपादुच्यते गर्भं आसुरो नराशंसो भवति यद्विजायते ।

मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गो अभवत्सरीमणि ॥ ३.०२९.११

तनूनपात्- शरीरः । गर्भः- हृदयगर्भस्थः । आसुरः- प्राणदः । उच्यते । यत्- यदा । विजायते ।
तदा । नराशंसः- नरस्तुतः । भवति । यत्- यदा । मातरि- अन्तरिक्षे । अमिमीत- औष्ण्यं निर्मिमीते
तदा । मातरिश्वा भवति । सरीमणि- भवत्सरण एव । वातस्य- वायोः । सर्गः- सृष्टिः ।
अभवत् ॥११ ॥

सुनिर्मथा निर्मथितः सुनिधा निहितः कविः ।

अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज ॥ ३.०२९.१२

सुनिर्मथिता- शोभनमन्थनेन । निर्मथितः । सुनिधा- सुनिधानेन । निहितः । कविः- क्रान्तदर्शी ।
अग्ने । स्वध्वरा- शोभनध्वररहितकर्माणि । कृणु- कुरु । देवयते- देवकामाय । देवान् । यज-
पूजय ॥१२ ॥

अजीजनन्नमृतं मर्त्यासोऽस्त्रेमाणं तरणिं वीळुजम्भम् ।

दश स्वसारो अगुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभन्ते ॥ ३.०२९.१३

अमृतम्- अमरम् । मर्त्यासः- मर्त्याः । अजीजनन्- वेद्यां हृदये च ससृजुः । अस्त्रेमाणम्-
अक्षीणम् । तरणिम्- तारकम् । वीळुजम्भम्- दृढदन्तम् । पुमांसम्- पुरुषमग्निम् । जातम्-
उद्भूतम् । स्वसारः- स्वतःसरणशीलाः । समीचीः- समीचीनाः । दश अगुवः- दश अङ्गुळ्यः ।
अङ्गुळ्युपलक्षितशोभनकर्माणि । अभि सं रभन्ते ॥१३ ॥

प्र सप्तहोता सनकादरोचत मातुरुपस्थे यदशोचदूधनि।

न नि मिषति सुरणो दिवेदिवे यदसुरस्य जठरादजायत ॥ ३.०२९.१४

यत्- यदा। असुरस्य जठरात्- मूलशक्तिधारातः। अजायत- जातः। तदा। सप्तहोता- सप्तसाधनभूमिकोपासकः। सनकात्- सनातनः। अरोचत- प्रकाशते। मातुः- अदितेः। उपस्थे ऊधनि। अशोचत- प्रकाशते। दिवेदिवे- प्रतिदिनम्। सुरणः- सुष्ठु रममाणः। न नि मिषति- जागरणशीलो भवति ॥१४ ॥

अमित्रायुधौ मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिद्विदुः।

द्युम्नवद्ब्रह्म कुशिकास एरिरे एकएको दमे अग्निं समीधिरे ॥ ३.०२९.१५

अमित्रायुधः- शत्रुयोधिनः। मरुतामिव प्रयाः- मरुद्गणा इव। ब्रह्मणः- महत्तत्त्वाधिदैवतात् हिरण्यगर्भात्। प्रथमजाः- प्रथमं जाताः। विश्वमित्- सर्वमपि। विदुः- अजानन्। कुशिकासः- स्वधर्मेण पापघ्नाः। कुं पापं श्यति नाशयतीति कुशः। कुश एव कुशिकः। अथवा अपां मूलशक्तिधाराणामुपासकाः। कौ भूम्यां शेत इति कुशमुदकम्। तदुपासकाः कुशिकाः। द्युम्नवत्- ज्ञानवन्तम्। ब्रह्म- मन्त्रम्। एरिरे- प्रेरितवन्तः। एक एकः- तेषु प्रत्येकम्। दमे- स्वसन्नानि। अग्निम्- पावकं क्रतुम्। समीधिरे- सम्यगुदीपयन्ति ॥१५ ॥

यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह।

ध्रुवमया ध्रुवमुताशमिष्ठाः प्रजानन्विद्वाँ उप याहि सोमम् ॥ ३.०२९.१६

अस्मिन्। यज्ञे। प्रयति- प्रवर्तमाने। अद्य- इदानीम्। इह- अत्र। होतः- देवाह्वतः। चिकित्वः- ज्ञानिन्। त्वा- भवन्तम्। अवृणीमहि- वरणमकुर्म। ध्रुवम्- सनातनम्। अयाः- प्रापय। उत- अपि च। ध्रुवम्- नित्याम्। अशमिष्ठाः- शान्तिमकारिष्ठाः। विद्वान्- ज्ञानी सन्। प्रजानन्। सोमम्- रसम्। उप याहि- उपागच्छ ॥१६ ॥